

većem dijelu obrađeni kraj XIX. i prva polovica XX. st., moguće je očekivati da će se u dogledno vrijeme prilikom neke nove obljetnice obratiti veća pozornost na novovjekovno Rovinjsko Selo.

Eugen Teklić

Prvi moderni popis stanovništva u Istri / Il primo censimento demografico moderno in Istria / Prvi moderni popis prebivalstva v Istri, radovi sa Studijskog dana / prispevki s Študijskega dneva / relazioni della Giornata di studio, Pula – Pola, 31-10-2007, uredio / a cura di / uredil Aleksej Kalc, Histria Colloquium III, Koper Capodistria: Histria Editiones, 2012., 441 str.

Povodom 150. obljetnice prvoga modernog popisa stanovništva Habsburške Monarhije u Puli je 31. listopada 2007. upriličen studijski dan u organizaciji Sveučilišta Jurja Dobrile i Humanističkoga društva Histria iz Kopra na kojem su znanstvenici izlagali o temama s područja demografije s posebnim osvrtom na popis iz 1857., ali i na ostale popise koji su mu prethodili ili uslijedili.

Iz toga je skupa proizišao zbornik koji je na jednom mjestu okupio radove predstavljene na studijskom danu, objavljen 2012. u suizdavaštvu Histria Editiones (Humanističko društvo Histria) i Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Glavni je urednik Aleksej Kalc, predgovor izdanju napisao je Dean Krmac, dok je uvod napisao Robert Matijašić. Osvrt na zbornik i radove sa znanstvenoga skupa iznio je glavni urednik Aleksej Kalc. Marco Breschi je pak u uvodnom priopćenju opisao kako je došlo do razvitka moderne statistike.

Prvi dio zbornika, „Prvi moderni popis stanovništva u okviru Habsburškoga Carstva“ (43-142), donosi četiri rada koja se odnose na popis iz 1857., ali se izravno ne bave Istrom. Drugi dio, „Popis stanovništva iz 1857. u Istri“ (143-224), također sadrži četiri rada, a svi se bave istarskim područjem. „Izvori za povijesnu demografiju Habsburškoga Carstva (1813. – 1918.)“ (225-330) naslov je trećega dijela u kojem su popisi stanovništva, bilo predmoderni ili moderni, korišteni kao izvor za povijesna istraživanja. U posljednjem, četvrtom dijelu, „Istraživanja stanovništva Istre (popisi 1857. – 1910.)“ (331-430), četiri se rada bave stanovništvom Istre na temelju

podataka iz modernih popisa stanovništva. Na samom kraju zbornika nalaze se bilješke o autorima koji dolaze iz Hrvatske, Slovenije, Italije i Austrije.

Na početku prvoga dijela zbornika je članak Sonje Anžič Kemper „Priprave, potek in izvedba štetja prebivalstva leta 1857. Primer Ljubljane“ (45–58). Autorica donosi informacije o popisima stanovništva koji su se u habsburškoj državi odvijali od sredine 17. do sredine 18. stoljeća. Ti predmoderni popisi uvijek su imali neki poseban cilj provođenja, a ovisio je o onome tko ih je provodio (Crkva, vojska, zemaljski gospodari). Ti popisi nisu nikada bili općega karaktera i nisu obuhvaćali cjelokupno stanovništvo austrijske države u datom trenutku. Članak prati pripreme koje su se odvijale od zadnjega popisa iz 1850./1851. do 1857., kada je carskim ukazom od 23. ožujka 1857. bilo naređeno da se opći popis stanovništva ima provesti te godine. Autorica na primjeru Ljubljane prikazuje kako se popisivanje obavljalo i tko je bio za to zadužen.

Slijedi članak Deana Krmca „Habsburški popis stanovništva 1857. godine. Kriteriji, metode i rezultati prvog modernog popisivanja europskog značaja“ (58–96). U njemu autor analizira metodologiju popisa i podatke prikupljene tim popisom. Riječ je o popisu koji je označio prekretnicu u popisivanju stanovništva jer u sebi sadrži četiri temeljna načela popisivanja, a to su: individualnost, trenutačnost, sveobuhvatnost i periodičnost, a odnosi se na značajan dio europske populacije – nešto manje od 40 milijuna podanika Franje Josipa I. Rezultati su provedenoga popisa objavljeni 1859. u publikaciji *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*. Analizirajući rezultate popisa prema različitim obilježjima, npr. migracije stanovništva, gospodarstvo, dobna i spolna struktura itd., autor zaključuje kako je ovaj cjelokupni popis stanovništva usprkos nekim svojim manjkavostima postavio temelj austrijskoj demografskoj statistici koja se svakim svojim daljnjim popisom usavršavala te zadnjim popisom iz 1910. dosegla vrhunac demografskoga popisivanja.

Analizom popisnih podataka za područje Hrvatske i Slavonije bavila se Božena Vranješ-Šoljan u članku „Prvi moderni popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Slavoniju“ (97–126). Autorica se najprije osvrnula na populacijske teorije koje su obilježile period 18. i 19. stoljeća, zatim na neuspješni popis iz 1850./1851., da bi nakon toga u središte pozornosti došao prvi moderni popis, i to podaci vezani uz

hrvatske zemlje. Podatke iz popisa iz 1857. procjenjuje s obzirom na to koliko su utjecali na demografski razvoj Hrvatske i Slavonije te ih uspoređuje s ostalim hrvatskim zemljama, Vojnom krajinom, Istrom i Dalmacijom. Podaci pokazuju da u Hrvatskoj i Slavoniji još nije došlo do početka demografske tranzicije. Stanovništvo, koje je pretežno agrarnoga karaktera, vrlo rano ulazi u bračnu zajednicu te je stoga stopa nataliteta visoka, ali s druge strane mortalitet održava ravnotežu i zbog osobito velike smrtnosti djece stanovništvo vrlo sporo raste. I Vranješ-Šoljan također ukazuje na metodološke nedostatke ovoga popisa navodeći kako se zbog toga većina obilježja koja je popis obuhvatio ne može usporediti s budućim popisima.

„Il censimento asburgico nel 1857 nel Veneto e la sua attendibilità“ (127-142) naslov je rada koji potpisuju Silio Rigatti Luchini, Isabella Proci-dano i Margherita Gerolimetto. Autori se bave vjerodostojnošću podataka o dobnoj strukturi stanovništva i udjelu ženske populacije na području regije Veneto. Problem se javlja zbog pogrešnoga razvrstavanja osoba po dobnim razredima, odnosno nemarnoga popisivanja dobi stanovnika, zbog čega je došlo do manjka u mlađim i starijim skupinama stanovništva. Starosna struktura stanovništva prema podacima iz 1857. pokazuje odklon prema očekivanoj strukturi s obzirom na početnu fazu demografske tranzicije. Drugi dio rada autori su posvetili rekonstrukciji broja ženskoga stanovništva na temelju podataka iz talijanskih popisa iz 1871. i 1881. godine. Autori dolaze do podatka da austrijskom popisu stanovništva nedostaje približno 72 240 ženskih osoba, što bi činilo 7,7 % ženskoga stanovništva regije Veneto.

Drugi dio zbornika otvara rad „La popolazione dell’Istria nel censimento del 1857 a livello comunale“ (145-162) Deana Krmca i Ivana Zupanca. Autori su analizirali podatke u onodobnim istarskim općinama. Iz priloženih podataka saznajemo da su u Istri popisana 234 872 stanovnika. Najbrojnija je bila općina Kastav, dok je najmanje stanovnika imala općina Čepić na Bujštini. Iznijeli su i podatke o gustoći stanovništva koja je u Istri iznosila 47,5 st/km². U ovom je aspektu maksimum bio u općini Volosko, dok je na drugoj strani bila općina Osor.

Nakon toga slijedi rad „Pregled arhivskega pragradiva in objav o popisu leta 1857 za Istro“ (163-180) Ivice Pletikosića. Autor se osvrnuo na dostupnost i (ne)očuvanost popisne građe. Za istarsko područje ne postoji sačuvan izvorni popisni list te je uglavnom manjak izvorne građe razlog zašto je literatura o navedenom popisu rijetka. Autor također donosi i podatke o

publikacijama koje su se bavile popisom iz 1857. godine. Većinom se radi o literaturi koja se ne bavi isključivo ovim popisom, već ga samo spominje ili rabi neke podatke. Navodi kako niti 150. godišnjica popisa nije pobudila veće zanimanje. Treba spomenuti i to kako su se ovim popisom više bavile slovenska i hrvatska historiografija nego ona talijanska.

Polazište rada Nikole Vojnovića „Promjene u broju i razmještanju stanovništva na današnjem prostoru Istarske županije (1857. – 1910.)“ (181-200) bila je usporedba popisa iz 1857. s posljednjim austrijskim popisom 1910. godine. Autor je usporedio dva popisa koristeći današnju administrativnu podjelu u Istarskoj županiji. U tih pedesetak godina Istarska županija je udvostručila svoje stanovništvo, a tu posebno upada u oči primjer Pule koja bilježi rast za više od 50 000 tisuća stanovnika. Međutim, i sva su ostala mjesta zabilježila porast stanovništva. Na kraju se osvrnuo i na proces depopulacije, koji je u tom razdoblju zanemariva pojava, dok će za stotinjak godina doživjeti svoj vrhunac.

Damir Josipović se također bavio usporedbom popisa iz 1857. i onog iz 1910. godine. U radu „Pomen avstrijskih popisov prebivalstva za spremljanje demografske dinamike in administrativne ureditve v Istri“ (201-224) osvrnuo se na područje cijele povijesne pokrajine Istre. Ona u tom razdoblju bilježi demografski rast i ulazi u prvu fazu demografske tranzicije: natalitet je još uvijek visok, ali već pokazuje znakove opadanja, dok je smrtnost već relativno niska, što omogućava viši prirodni prirast. Na kraju rada je autorova analiza promjena u broju naselja u Istri, čiji je broj povećan u razdoblju između 1857. i 1910. godine. U navedenom razdoblju došlo je i do preraspodjele stanovništva unutar pokrajine, posebno vidljive u selidbi stanovništva u gradska naselja na moru.

Treći dio zbornika otvara rad Albina Senčića „»Glavni iskaz podjele Primorja na okruge, distrikte, kotareve, glavne općine i podopćine s brojem kuća i duša za 1815. godinu«“ (227-232), u kojem je predmet obrade dokument kojim je habsburška država predstavila organizaciju novouspostavljenoga gubernija Primorje i evidentirala postojeće stanovništvo i kuće. Četiri su okruga činila ovu pokrajinu – Tršćanski, Gorički i Riječki te Grad Trst. Ove su se jedinice dijelile na distrikte, kotareve, glavne općine i podopćine. Treba još spomenuti kako se original ovoga iskaza nalazi u riječkom arhivu.

I naredni je rad vezan uz Primorje. Janez Cvirn se člankom „Blumenbachova statistika Primorja iz leta 1816“ (233-240) bavi rezultatima

istraživanja geografa i statističara Wenzela Carla Wolfganga Blumenbacha-Wabruscheka koji je 1816. u listu *Vaterländische Blätter* objavio statistički pregled Primorske gubernije. Cvirn zaključuje da je glavni izvor Blumenbachova pregleda bio popis iz 1811., koji su na ovom području načinili Francuzi, no ponegdje ipak raspolaže i novijim podacima kao na primjeru Monfalconea.

„Le statistiche sulla popolazione nella monarchia austriaca: le *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie* (1827-1865)“ (241-274) naslov je rada Fiorenza Rossija i Antonija Fanolle. Autori su obrađivali zbirke statističkih podataka koje su prikupljane i djelomično objavljivane od 1827. do 1865. godine. Njihov je rad usredotočen na one podatke koji se tiču demografske statistike, ali treba reći kako su ti podaci prikupljeni za razna druga područja. Što se demografskih podataka tiče, te zbirke donose različite demografske podatke, od procjena broja stanovnika, podatke o migracijama, podatke o spolnoj strukturi, o sklopljenim brakovima itd. S vremenom je broj podataka koji su bili objavljivani bio sve veći, no to je donosilo i određene poteškoće s obzirom na opširnost podataka. Treba spomenuti i to da autori navode kako za neke od ovih podataka nije jasno kako su prikupljeni.

Rad Danijele Doblanović „Izvori za povijesnu demografiju u Državnom arhivu u Pazinu – poseban osvrt na Popis stanovništva iz 1869. godine za Općinu Buje“ (275-294) bavi se pregledom izvora i konkretnim popisom za jednu istarsku općinu. Na početku rada autorica donosi informaciju o tome na koje sve izvore za istraživanje povijesti stanovništva možemo naići u pazinskom arhivu, nakon čega se posvetila popisu stanovništva iz 1869. na području Buja. Tadašnja općina Buje spadala je pod Kotarsko poglavarstvo Poreč. Ukupan broj stanovnika u svim naseljima iznosio je 5383. Rad donosi podatke o ostalim naseljima u Općini Buje, broju rođenih i umrlih, broju kuća, podjeli stanovnika prema zanimanjima, pa i podatak o broju prisutnih stranaca te brojne druge informacije vezane uz tadašnju populaciju.

„Komparativni problemi avstrijske statistike, s posebnim poudarkom na statistici dela“ (295-320) naslov je rada Sabine Žnidaršič Žagar koja se pozabavila statističkim podacima o djelatnosti stanovništva. Klasifikacija u austrijskim područjima bila je drukčija u odnosu na druge europske države pa ih nije moguće uspoređivati, a samo zadnja tri austrijska popisa (1890., 1900. i 1910.) imaju ujednačene kriterije popisivanja pa ih je moguće uspoređivati. Austrijski popisi ne dijele stanovništvo na aktivno i neaktivno, već

ih raspoređuju prema tome rade li zbog toga jer im je rad potreban da bi preživjeli ili ne. Drugi dio rada obrađuje doprinos žena među radno aktivnim stanovništvom u Kranjskoj. Istraživani podaci pokazuju iznadprosječan udio žena među stanovništvom koje samostalno privređuje.

Slijedi članak Andreja Studena „Habsburški popisi prebivalstva kot vir za proučevanje stanovanjske kulture na primeru Ljubljane“ (321-330). S obzirom na to da Ljubljana ima bogatu zbirku popisne građe, pogodna je za razna istraživanja povijesti stanovništva. Autor se članka bavi kulturom stanovanja u Ljubljani. Habsburški su popisi popisivali broj kuća i bilježili uvjete stanovanja samo u najgušće naseljenim mjestima, a za Ljubljanu te podatke donose popisi od 1890. nadalje. Studen ističe važnost tih popisa kao izvora za proučavanje modernizacije načina života u Ljubljani.

Četvrtu cjelinu u zborniku započinje rad „Habsburški popis stanovništva kao izvor podataka za društvenu i ekonomsku povijest. Procesi modernizacije u Istri – usporedne statistike Pule i Kopra“ (333-356) Darka Dukovskog, koji uspoređuje dva gradska središta u Istri na čijim se primjerima najjasnije mogu proučiti procesi modernizacije i industrijalizacije. Saznajemo kakva je bila društvena i socijalna struktura stanovništva, kojim su se djelatnostima bavili, kojim su jezicima govorili, u kakvim su uvjetima živjeli i dr. Primjer Pule posebno je značajan jer je grad, zbog otvaranja Arsenala početkom druge polovice 19. stoljeća, doživio nevjerojatnu transformaciju iz maloga primorskog naselja u jedan od najvažnijih gradova Monarhije.

Jedini rad na njemačkom jeziku je „Landwirtschaft in Istrien (1857-1918). Soziale, demografische und wirtschaftliche Entwicklung des Bauernstandes“ (357-390) Manuele-Claire Warscher. Ona se bavila stanjem poljoprivrede u Istri te životnim uvjetima seljaštva. Ova je društvena kategorija činila gotovo $\frac{3}{4}$ stanovništva Istre. Iz članka saznajemo kako su zaostali načini poljoprivredne proizvodnje i razni oblici nepogoda utjecali na nisku produktivnost, a time i na neizvjestan život istarskoga seljaka. Pozbavila se i problemom emigracije, koja se događala zbog teških životnih uvjeta, odnosno nemogućnosti osiguranja egzistencije unutar tradicionalnih načina privređivanja.

„Težnje po upoštevanju jezikovne, narodne in verske zavesti slovanškega prebivalstva v Istri v avstrijskih štetjih med leti 1880 in 1910“ (391-406) naslov je članka Salvatora Žitka, koji raspravlja o problemima oko

izražavanja nacionalne, vjerske i jezične pripadnosti u austrijskim popisima. Od popisa 1880. od ispitanika se tražilo navođenje uporabnoga jezika, koji nužno nije morao označavati nacionalnu pripadnost. Ta je kategorija bila nedorečena jer nije bilo jasno treba li upisati materinski jezik ili onaj kojim se govori u društvenom životu, što je dovodilo do sukoba na prostorima gdje su obitavale različite nacionalne zajednice, kao što je to bilo u Istri. Autor na primjeru Istre analizira sukobe između talijanskih i slovenskih političkih krugova koji su tumačenjem ove kategorije željeli dokazati svoju prevlast u nacionalnom sastavu.

U posljednjem se članku, „Le genti di Pola nella seconda metà dell'Ottocento e l'esodo/rientro alla fine del primo conflitto mondiale“ (407-430), Olinto Mileta Mattiuz bavi pulskim stanovništvom od druge polovice 19. st. do završetka Prvoga svjetskog rata. Autor analizira dinamična demografska kretanja u Puli, koja je doživljavala rapidan rast stanovništva pristigloga iz svih dijelova Monarhije. Pokazuje nacionalnu strukturu Pule iz 1857., a na kraju analizira promjene u broju stanovnika zbog utjecaja Prvoga svjetskog rata.

Ovaj zbornik predstavlja samo dio mogućih istraživanja povijesti stanovništva na temelju proučavanja popisa stanovništva. Autori su više puta u svojim radovima naglašavali potrebu za daljnjim istraživanjima na ovom području, kako bi se postojeći izvori iskoristili i doveli do novih spoznaja. U svakom bi slučaju ovaj zbornik mogao potaknuti mnoge buduće istraživače za nova istraživanja koja će pridonijeti razvoju povijesne demografije.

Mirjan Flego

Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno,
sv. XLI, Rovinj 2011. (2012.), 671 str.

U Galižani je u lipnju 2012. u izdanju rovinjskoga Centra za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche predstavljen javnosti XLI. svezak časopisa *Atti* pod uredničkim vodstvom Marina Budicina. Radi se o vrlo opsežnom svesku, koji u svojem već uhodanom i poznatom stilu objavljuje rezultate povijesnih istraživanja prvenstveno s područja istarskoga poluo-toka, no sadrži i radove posvećene drugim dijelovima jadranske obale.